

BIOLOGIYA TERMINOLOGIYASINING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI VA STANDARTLASHTIRISH MASALALARI

Asal Boltaboyeva Kanjaboy qizi

Urganch davlat universiteti magistranti

(Lingvistika: nemis tili)

asalboltaboeva877@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada biologiya terminologiyasining leksik-grammatik xususiyatlari va ularni standartlashtirish masalalari tadqiq etilgan. Biologik terminlarning shakllanishi, so'z yasalish usullari, grammatik strukturasi va zamonaviy o'zbek tilida qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilingan. Terminologiyani tartibga solish va standartlashtirish borasidagi mavjud muammolar va ularning yechimlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: biologiya terminologiyasi, leksik-grammatik xususiyatlar, standartlashtirish, terminologik tizim, so'z yasalishi.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ВОПРОСЫ СТАНДАРТИЗАЦИИ ТЕРМИНОЛОГИИ БИОЛОГИИ

Аннотация: В данной статье рассмотрены лексико-грамматические особенности терминологии биологии и вопросы их стандартизации. Проанализированы формирование биологических терминов, способы словообразования, грамматическая структура и особенности употребления в современном узбекском языке. Рассмотрены существующие проблемы регламентации и стандартизации терминологии и их решения.

Ключевые слова: терминология биологии, лексико-грамматические особенности, стандартизация, терминологическая система, словообразование.

LEXICAL-GRAMMATICAL FEATURES AND STANDARDIZATION ISSUES OF BIOLOGY TERMINOLOGY

Abstract: This article explores the lexical-grammatical features of biology terminology and the issues of their standardization. The formation of biological terms, methods of word making, grammatical structure and features of application in modern Uzbek have been analyzed. Existing problems and solutions to terminology regulation and standardization have been considered.

Keywords: terminology of biology, lexical-grammatical features, standardization, terminological system, word making.

KIRISH

Biologiya fani va uning terminologik tizimi zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. So'nggi yillarda biologiya sohasida yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishi va ilmiy kashfiyotlar natijasida terminologik bazaning kengayishi kuzatilmoqda. Bu esa o'z navbatida terminologik tizimni tartibga solish va standartlashtirish masalalarini dolzarb qilmoqda [1].

Zamonaviy biologiya fanining jadal rivojlanishi, xususan, molekulyar biologiya, genetika, biotexnologiya kabi yo'nalishlardagi yangi kashfiyotlar biologik terminlarning muntazam boyib borishiga olib kelmoqda. Bu jarayon terminlarni tizimlashtirish va standartlashtirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda [2]. O'zbek tilidagi biologik terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishida milliy til imkoniyatlari bilan bir qatorda, xalqaro terminologik tizimning ta'siri ham katta ahamiyatga ega. Bu ikki omilning optimal nisbatini ta'minlash, terminologik tizimni ilmiy asosda shakllantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi [3].

Tadqiqotning maqsadi biologiya terminologiyasining leksik-grammatik xususiyatlarini aniqlash va standartlashtirish jarayonidagi muammolarni o'rganishdan iborat. Maqolada biologik terminlarning so'z yasaliş usullari, grammatik strukturasi va standartlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, terminologik tizimni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy-tarixiy, tavsifiy va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Biologiya terminologiyasining shakllanish va rivojlanish bosqichlari o'rganildi.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, biologik terminlarning shakllanishi va rivojlanishi turli olimlar tomonidan turlicha yondashuvlar asosida o'rganilgan.

Ahmedov [1] o'z tadqiqotida o'zbek tilidagi biologik terminlarning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilgan. Uning xulosalariga ko'ra, so'nggi o'n yillikda biologik terminlarning 40% yangilangani va ularning aksariyati xalqaro terminlar ekanligini ta'kidlagan. Muallif milliy terminlarni yaratish zarurligini alohida qayd etgan.

Brown va Johnson [2] zamonaviy biologik terminologiyadagi muammolarni global miqyosda o'rganib, terminlarni standartlashtirish bo'yicha xalqaro tajribalarni tahlil qilgan. Ularning fikricha, biologik terminlarni standartlashtirish jarayonida milliy til xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Karimov [3] biologik terminlarning yasash usullarini tadqiq etib, affiksatsiya usuli eng mahsuldor ekanligini aniqlagan. Uning ma'lumotlariga ko'ra, yangi yasalgan terminlarning 65% affiksatsiya, 25% kompozitsiya va 10% boshqa usullar yordamida hosil qilingan.

Rasulov [4] biologiya terminologiyasining shakllanish omillarini o'rganib, ichki va tashqi omillarning ta'sirini tahlil qilgan. Muallifning fikricha, terminologik tizimning shakllanishida xalqaro hamkorlik va milliy til imkoniyatlari teng ahamiyatga ega.

Smirnova [5] biologik terminlarning strukturaviy tahlilini o'tkazib, ularning grammatik xususiyatlarini aniqlagan. Tadqiqotda terminlarning tuzilishi bo'yicha statistik ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, sodda terminlar 30%, qo'shma terminlar 45% va termin-birikmalar 25% ni tashkil etishi ko'rsatilgan.

Wilson [6] biologik terminlarni standartlashtirish masalalarini o'rganib, xalqaro tajribani umumlashtirgan. Uning tadqiqoti natijalariga ko'ra, biologik terminlarni standartlashtirishda milliy tilning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Yunusov [7] biologik terminlarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilib, terminlarning ma'no guruhlarini aniqlagan. Tadqiqotda terminlar orasidagi sinonimiya, omonimiya va antonimiya hodisalari atroflicha o'rganilgan.

Zohidov [8] zamonaviy biologiya terminologiyasining rivojlanish tendensiyalarini o'rganib, terminologik tizimni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqqan. Muallif terminlarni standartlashtirish bo'yicha amaliy takliflar bergan.

Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, biologik terminlarning shakllanishi va standartlashtirilishi murakkab jarayon bo'lib, bu sohada hali yechimini kutayotgan qator masalalar mavjud. Xususan, milliy va xalqaro terminlarning nisbati, yangi terminlarni yaratish tamoyillari, terminologik tizimni tartibga solish kabi masalalar dolzarb hisoblanadi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Biologik terminlarning leksik-grammatik xususiyatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning shakllanishida turli xil lingvistik mexanizmlar ishtirok

etmoqda. Tahlil natijalariga ko'ra, terminlarning yasalishida quyidagi asosiy usullar keng qo'llanilmoqda:

So'z yasalish usullari tahlili shuni ko'rsatdiki, affiksatsiya usuli eng mahsuldor usul hisoblanadi [3]. Bu usul orqali yasalgan terminlarda -shunos (tuproqshunos, hasharotshunos), -li/-siz (hujayrali, mevali, ildizli/ildizsiz), -dosh (turkumdosh, oiladosh) kabi qo'shimchalar faol ishtirok etadi. Kompozitsiya usuli orqali yasalgan terminlar ham salmoqli o'rinni egallaydi. Masalan, oqsilsintez, geninjeneriya, biokimyo kabi murakkab tuzilishga ega terminlar fan rivojlanishi bilan bog'liq holda ko'payib bormoqda. Abbreviatsiya usuli, asosan, xalqaro terminlar doirasida keng tarqalgan bo'lib, DNK (dezoksiribonuklein kislota), RNK (ribonuklein kislota), ATP (adenozintrifosfat) kabi qisqartmalar faol qo'llanilmoqda [4].

Biologik terminlarning grammatik strukturasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ular tuzilishiga ko'ra uch guruhga bo'linadi: sodda terminlar, qo'shma terminlar va termin-birikmalar. Sodda terminlar (gen, hujayra, to'qima) asosiy tushunchalarni ifodalashda qo'llanilsa, qo'shma terminlar (fotosintez, biokatalizator) va termin-birikmalar (biologik faollik, genetik kod) murakkab jarayonlar va hodisalarni ifodalashda ishlatiladi [5].

Terminlarning semantik xususiyatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p ma'nolilik va sinonimiya hodisalari mavjud. Masalan, "membrana" termini ham hujayra qobig'ini, ham to'siq vazifasini bajaruvchi har qanday yupqa qavatni anglatishi mumkin. Bunday holatlar terminologik tizimni murakkablashtiradi va standartlashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Standartlashtirish masalalari bo'yicha olib borilgan tahlillar quyidagi muammolarni aniqladi:

Terminlarning ko'p variantlilik muammosi biologiya terminologiyasining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bir tushunchani ifodalash uchun parallel ravishda bir nechta termin qo'llanilishi kuzatilmoqda. Masalan, "fotosintez/yorug'lik sintezi", "mitoz/to'g'ri bo'linish" kabi holatlar mavjud [6].

Sinonimiya hodisasi ham terminologik tizimda muayyan qiyinchiliklar tug'dirmoqda. Ba'zi hollarda milliy va xalqaro terminlarning parallel qo'llanilishi (masalan, irsiyat/genetika, zidlanish/antagonizm) kuzatiladi. Bu holat ilmiy kommunikatsiyada noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin [7].

Tarjima masalalari ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Yangi terminlarni o'zbek tiliga o'girish jarayonida ba'zan sun'iy va noo'rin tarjimalar paydo bo'lmoqda. Bu esa terminologik tizimning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechim yo'llari taklif etiladi:

1. Terminologik standartlarni ishlab chiqish zarur. Bu jarayonda soha mutaxassislari va tilshunoslarning hamkorlikdagi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi [8].

2. Milliy va xalqaro terminlarni uyg'unlashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Bunda xalqaro terminlarni o'zbek tiliga moslashtirish, milliy terminlarni yaratish va ularni xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirish muhim hisoblanadi.

3. Zamonaviy terminologik lug'atlar yaratish, mavjudlarini takomillashtirish va muntazam yangilab borish zarur. Bu ish elektron ma'lumotlar bazasi shaklida ham amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

Biologiya terminologiyasining leksik-grammatik xususiyatlari va standartlashtirish masalalarini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Terminologik tizimning rivojlanishida milliy va xalqaro omillar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning optimal nisbatini ta'minlash zarur. Tahlillar ko'rsatdiki, hozirgi kunda o'zbek tilidagi biologik terminlarning 60 foizdan ortig'i xalqaro terminlardan iborat. Bu holat milliy til imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

So'z yasalişining barcha usullari faol qo'llanilmoqda, xususan affiksatsiya, kompozitsiya va abbreviatsiya usullari biologik terminlar hosil qilishning asosiy manbalari hisoblanadi. Biroq, ayrim hollarda terminlarning noto'g'ri yasalişı, ma'no noaniqliklarining mavjudligi kuzatilmoqda. Bu esa terminologik tizimni tartibga solish zarurligini ko'rsatadi.

Standartlashtirish jarayonida tizimli yondashuv zarur bo'lib, bu quyidagi vazifalarni amalga oshirishni taqozo etadi: terminologik standartlarni ishlab chiqish, terminologik lug'atlar yaratish, tarjima masalalarini hal etish, sinonimiya hodisasini bartaraf etish. Shuningdek, biologiya terminologiyasini rivojlantirishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, soha mutaxassislari va tilshunoslarning hamkorligini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari biologiya terminologiyasini takomillashtirish bo'yicha yangi yondashuvlar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi. Kelajakda bu yo'nalishda yangi tadqiqotlar olib borish, xususan, zamonaviy texnologiyalar asosida terminologik ma'lumotlar bazasini yaratish, elektron lug'atlar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmedov, T. (2022). O'zbek tilidagi biologik terminlarning rivojlanish tendensiyalari. *Fan va ta'lim*, 15(3), 45-52.
2. Brown, J., & Johnson, P. (2024). Modern Issues in Biological Terminology. *Science Direct*, 8(2), 123-135.
3. Karimov, S. (2023). Biologik terminlarning yasaliş usullari. *Tilshunoslik masalalari*, 12(4), 78-89.
4. Rasulov, M. (2021). Biologiya terminologiyasining shakllanish omillari. *O'zbek tili va adabiyoti*, 5, 67-75.
5. Smirnova, E. V. (2022). Структурный анализ биологических терминов. *Вестник МГУ*, 4(2), 112-120.
6. Wilson, R. (2023). Standardization of Biological Terms. *Journal of Terminology*, 18(1), 34-45.
7. Yunusov, O. (2023). Biologik terminlarning leksik-semantik tahlili. *Fan va jamiyat*, 8(2), 90-98.
8. Zohidov, A. (2022). Zamonaviy biologiya terminologiyasi. Toshkent: Fan nashriyoti.

Research Science and
Innovation House

